

Anderson i la nació imaginada*

Marc Sanjaume i Calvet

UNIVERSITÉ DU QUÉBEC À MONTRÉAL
UNIVERSITAT OBERTA DE CATALUNYA

marcsanjaume@gmail.com
ORCID: ORCID: 0000-0001-8723-1618

Rebut: 14/04/2016
Acceptat: 30/05/2016

RESUM

Aquest article fa una síntesi de la teoria del nacionalisme a l'obra d'Anderson i reivindica la seva vigència per a les nacions sense estat. L'autor argumenta a partir de les interpretacions que s'han fet de la definició andersoniana de nació com a comunitats imaginades. La definició d'Anderson es presenta com a universal, realista i capaç d'englobar les diverses facetes —opressora i alliberadora— del nacionalisme. Finalment, conclou amb una petita reflexió sobre la complexitat de la identitat nacional als Països Catalans des del punt de vista andersonià.

Paraules clau: *nació, nacionalisme, Anderson, imaginat, realisme, comunitat*

ABSTRACT. *Anderson and the Imagined Nation*

This article synthesizes Anderson's theory of nationalism and claims its validity to stateless nations. The author discusses diverse interpretations of the andersonian theory of nations as imagined communities. Anderson's definition is portrayed as universal, realist and capable to encompass the different sides of nationalism as an oppressive or liberation movement. Finally, it concludes with a brief reflection on the complexity of national identity in the Catalan Countries from an Andersonian point of view.

Keywords: *nation, nationalism, Anderson, imagined, realism, community*

SUMARI

- Introducció
- Reivindicar Anderson
- Anderson i nosaltres
- Referències bibliogràfiques

Autor per a correspondència / Corresponding author: Marc Sanjaume i Calvet. Institut d'Estudis de l'Autogovern. Generalitat de Catalunya. Departament de la Presidència. C/ Baixada de Sant Miquel, 8 08001 Barcelona.

Suggeriment de cita / Suggested citation: Sanjaume, M. (2016). Anderson i la nació imaginada. *Debats. Revista de cultura, poder i societat*, 130 (1), 81-85.

Benedict Anderson no ha estat un investigador d'una sola obra. Una llambregada a la seva llista de publicacions en dona fe, amb contribucions notables que mostren un coneixement profund de la història i la política d'arreu del món, i especialment del món colonial. Però la seva figura és indissociable de la publicació més coneguda i traduïda que va escriure

mai: Imagined Communities. Reflections on the origin and Spread of Nationalism, publicada el 1983 i traduïda al català per l'editorial Afers ara fa poc més d'una dècada (Anderson, 1993; Anderson, 2005). Aquest és un llibre de referència per als estudiants de filosofia política i ciències polítiques.

* Aquest article és una versió ampliada de la blocada que vaig publicar al blog *El Pati Descobert* el 30 de desembre del 2015.

En aquesta obra cabdal per a la literatura acadèmica, l'autor hi exposa una teoria general de la identitat nacional i el fenomen del nacionalisme. Aquest, hauria aparegut de la mà del capitalisme mitjançant la premsa escrita, la novel·la, i les llengües vernacles. Així, a final del XVIII, el continent americà veuria néixer les primeres consciències nacionals que ràpidament s'expandirien cap a Europa i la resta de continents. El trencament amb el poder d'origen diví, el llatí (o les llengües de les grans religions) i la concepció antiga del cosmos, requeria una nova manera de pensar la comunitat. Segons l'autor, és en aquest moment que la nació, com a relat compartit entre iguals a través de la llengua escrita (sobretot la premsa i literatura), apareix com una nova entitat política de pertinença extremament poderosa. Per tant, en la visió andersoniana les nacions són “comunitats imaginades”, fruit de la mateixa evolució històrica de la modernitat. Per a Anderson, la nació no pot ser anterior al nacionalisme, ja que aquesta emergeix precisament del relat de formar part d'una comunitat que van conformant la premsa escrita i posteriorment la definició paulatina de les fronteres d'aquesta comunitat.

El també estudiós del nacionalisme Anthony Smith, ha situat Anderson dins el que anomena modernisme clàssic, juntament amb una bona pila d'autors: Gellner, Nairn, Giddens, Tilly, Breully, Hechter o Kedourie, entre d'altres (Smith, 1998). Aquest corrent de pensament sobre el nacionalisme es va consolidar en els anys vuitanta i compartia una mateixa idea: veure aquest fenomen precisament com un producte de la modernitat (entesa en sentit ampli: l'aparició de l'estat, l'economia de mercat, l'administració, etc.). Cal observar que aquesta escola, influenciada pel pensament de Weber, Deutsch o Simmel, també compartia el rebuig del perennisme o primordialisme, és a dir, la idea considerada “romàntica” que les nacions són entitats mil·lenàries i amb una ontologia adaptativa o immutable al llarg dels temps. Una forma de pensar que d'una manera o altra sol expressar qualsevol nacionalisme mitjançant els seus mites.¹

La novetat de l'obra d'Anderson, compartida amb Hobsbawm (1983), va ser la d'oferir una perspectiva marxista del modernisme clàssic. Aquesta considerava el nacionalisme i les nacions com a artefactes culturals basats sobretot en una narrativa que podia ser analitzada i, així, obria la porta a la crítica postmoderna de desconstruir el nacionalisme. Ara bé, tal com comenta Bevir, resulta injust classificar la teoria d'Anderson dins del corrent postmodern, que acostuma a menystenir la importància real de les nacions (Bevir, 2010). En primer lloc, el mateix Anderson, ja en la introducció de *Comunitats Imaginades*, exposa la voluntat d'analitzar un fenomen que, de fet, la utopia marxista havia considerat que estava condemnat a l'extinció. Anderson assenyala l'error majúscul d'aquestes prediccions i l'actualitat del fenomen nacional amb l'aparició de nous estats i moviments territorials arreu del món. En segon lloc, la mateixa teoria d'Anderson és, fonamentalment, una explicació del sorgiment i la importància del nacionalisme, que duu incorporada la definició de la nació com una “comunitat imaginada”. El mateix autor reivindica aquesta definició com una categoria que hauria de considerar-se un grup específic de pertinença, de la mateixa manera que un individu se sent part d'una religió o d'una família (*kinship*). Així doncs, l'error en què haurien caigut els marxistes hauria estat el de considerar el nacionalisme un “isme” més, com si fos una ideologia concreta associada a una moda passada.

REVINDICAR ANDERSON

El filòsof Joan Vergés (2013) també ha assenyalat el modernisme radical d'Anderson, ja que situa la nació com un producte de l'emergència del nacionalisme. Però Vergés també n'ha denunciat una lectura errònia o malintencionada molt popular a les nostres latituds quan es tracta de negar l'existència de les nacions (sovint les nacions sense estat) (Vergés, 2013). Aquestes

1. Un exemple entenedor i divulgatiu d'aquest fet, per al cas francès, el podem trobar a: Lluís, J.-Ll. (2011) *Conversa amb el meu gos sobre França i els francesos*, La Magrana.

nacions “petites” en el sentit kunderià² solen rebre de valent per part dels nacionalistes d'estat (encara que es disfressin de cosmopolites), ben sovint de la mà de l'acusació pretesament andersoniana del seu caràcter imaginat.

Como el tal sujeto [Cataluña i Euskadi], como ente cultural homogéneo, es una invención (una “comunidad imaginaria”, en feliz expresión del antropólogo Benedict Anderson), el acceso al poder de las élites nacionalistas que actúan en su nombre lleva a intentos de moldear el conjunto social ahora bajo su mando a imagen y semejanza de la nueva cultura oficial, reprimiendo, por la fuerza si es preciso, a las minorías “díscolas” (Álvarez, 1996).

Aquestes lectures interessades, però, no troben fonament en l'obra d'Anderson si en fem una lectura acurada. En primer lloc, per al teòric del nacionalisme no hi ha nacions més reals que d'altres; per tant, si algú es dedica a acusar altres nacions de no existir pel fet de ser “imaginades” hauria d'estar disposat, com a mínim, a acceptar que la seva nació també ho és. Si aquest no fos el cas, estariem davant d'una aplicació “selectiva” de la teoria d'Anderson i, per tant, equivocada (o amb mala fe). Però, en segon lloc, el fet més sorprenent és la confusió (deliberada o no) que se sol establir entre “imaginat” i inexistent. Al cap i a la fi, el nostre entorn és fet d'institucions i consensos compartits que no són necessàriament “palpables” o materials. Tal com diu Vergés:

la realitat social és feta a base de creences compartides (...) el problema gros l'acaba tenint l'antinacionalista quan nega que hi pugui haver nacions a partir de les creences de la gent: ens

deu una explicació sobre com es forma la realitat social Vergés (2013: 17-57).

Un tercer element, al meu entendre cabdal per entendre la visió del nacionalisme d'Anderson, és la seva capacitat per distingir les diverses formes que ha adoptat la consciència nacional i el nacionalisme des de la seva aparició. Des una perspectiva global, lligada als seus estudis d'Àsia i del món colonial, el filòsof i antropòleg distingia diverses formes de nacionalisme que han anat conformant-se històricament. La manifestació principal i la que, a parer seu, va generar l'emergència del nacionalisme fou el “crioll”, especialment a l'Amèrica Llatina. Aquest era un tipus de nacionalisme revolucionari que cercava desfer-se del jou de la metròpoli i estava liderat per les elits de les colònies europees. Aquesta avantguarda seria la que lideraria els alliberaments americans començant pels EUA, des del 1776 fins al 1830. A aquest nacionalisme, cal contraposar-hi el que s'anomena nacionalisme oficial, seguint un altre gran estudiós, Seton-Watson. Si el primer era de caràcter revolucionari, aquesta segona forma és la pròpia dels aristòcrates i la metròpoli, és a dir, dels governants de grans estats-imperis com ara el tsar de Rússia. Un nacionalisme, en definitiva, que posaria en el punt de mira les identitats subjugades i els respectius nacionalismes populars (des d'Ucraïna fins a Còrsega passant per Polònia) i que adoptarien els grans imperis rus, germànic i otomà, però també els asiàtics com ara el xinès o el japonès.

La teorització de les diverses cares del nacionalisme, i la seva capacitat per esdevenir alliberador i opressor en funció de l'ús de la identitat nacional és una altra característica a retenir de l'obra d'aquest antropòleg d'origens irlandesos i coneixedor com pocs dels tentacles de l'imperi britànic a l'Àsia.

2. Kundera escrivia, parlant de Txèquia i la seva fragilitat al centre d'Europa: “ce qui distingue les petites nations des grandes, ce n'est pas le critère quantitatif du nombre de leurs habitants ; c'est quelque chose de plus profond: leur existence n'est pas pour elles une certitude qui va de soi, mais toujours une question, un pari, un risque; elles sont sur la défensive envers l'Histoire, cette force qui les dépasse, qui ne les prend pas en considération, qui ne les aperçoit même pas”, Kundera, M. (2000) *Les Testaments trahis*, Gallimard.

ANDERSON I NOSALTRES

Una tercera via d'aparició de moviments nacionalistes i identitats nacionals identificada per Anderson és el que anomena nacionalisme lingüístic. Aquest seria típicament originari de l'Europa occidental i

especialment de les minories lingüístiques víctimes del nacionalisme oficial dels grans imperis, amb una clara aparició durant el segle XIX. La defensa cultural i lingüística esdevindria també una defensa política sota la influència del pensament de Rousseau i Herder amb un nou nacionalisme:

Com a conseqüència, es va posar molt d'interès en la creació de diccionaris de moltes llengües que fins llavors no en tenien: el txec, l'hongarès, l'ucraïnès, el serbi, el polonès, el noruec, etc. Es van posar per escrit les tradicions literàries orals i es van difondre a través d'edicions impreses, a mesura que es van reduir els nivells d'analfabetisme populars. Aquestes produccions es van utilitzar per lluitar contra la dominació dels grans idiomes dels imperis dinàstics, com ara l'otomà, l'alemany culte, el francès de París, l'anglès culte i, finalment, també el rus moscovita. (Anderson, 2001).

En *Immagined Communities*, aquest és el tipus de nacionalisme que ens defineix millor (juntament amb el nacionalisme oficial espanyol). Però, els Països Catalans són un exemple clar de la complexitat del fenomen nacionalista des del punt de vista intern i extern. D'identitats nacionals múltiples i a vegades sobreposades (catalana, catalana principatina, valenciana, illenca, etc.) han estat motiu de disputes i enfrontaments que a la vegada n'han estat constitutius. Fuster en parlava així:

De tota manera la distinció terminològica s'imposava. S'imposava però no podia inventar-se. Aquesta petita manca d'un nom distint per al conjunt dels Països Catalans i per al Principat havia de tenir, després, unes conseqüències greus. "Catalunya" i "català", limitats al Principat,

adquirien un valor purament regional, i mentrestant quedava vacant la denominació que hauria d'haver englobat el bloc total del nostre poble. A mesura que passarà el temps, els matisos regionals del País Valencià i de les Balears es faran més intensos, per relació amb el matis del Principat. Això no hauria suposat cap entrebanc de cara a la nostra cohesió col·lectiva, si el conat de dispersió que implicava hagués tingut el contrapès d'un nom general i vinculatori. (...) A falta de terminologia millor, de la nostra comunitat en diem Països Catalans (Fuster, 1996: 58).

La definició fusteriana i el seu lament dona la raó a Anderson en certa manera: el nacionalisme fa nació, i no hi ha nació sense aquest moviment (ja sigui crioll, imperial o lingüístic i cultural). Però també recorda l'esmena antimodernista de Smith, sempre contrari als excessos constructivistes. L'autor defensava que també resulten imprescindibles elements primaris, que anomena geològics: "no podia inventar-se", diu Fuster. És a dir, la narrativa nacional no emergeix del no-res, sinó d'una preexistència cultural i institucional que la fan viable o, si més no, proporcionen la matèria primera per a una "arqueologia" que permet desenvolupar un sentiment de pertinença. No parlem aquí d'una etnicitat prèvia, sinó d'un substrat cultural necessari però no suficient que proporciona les precondicions d'una narració nacional. Una matèria que, en el nostre cas, no era fàcil de compaginar, essent territorialment molt plural. En poques paraules, imaginar la catalanitat d'avui resulta indèstria de la Batalla d'Almansa o Ramon Llull, però aquests elements no en determinen l'existència tal com prova la diversitat de projectes polítics que han florit a casa nostra els darrers anys. En definitiva, tal com digué Renan (1882): "L'existence d'une nation est un plébiscite de tous les jours".

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Álvarez, J. (1996). La determinación de los pueblos, *El País*, 14/04/1996
- Anderson, B. (2005). *Comunitats Imaginades*. València: Afers.
- Anderson, B. (2001). Western nationalism and Eastern nationalism. Is there a difference that matters?, *New Left Review* 9. Disponible a: <https://newleftreview.org/II/9/benedict-anderson-western-nationalism-and-eastern-nationalism>. Traducció en aquest número de *Debats*.
- Bevir, M. (2010). *Nationalism, The Encyclopedia of Political Theory*. London: SAGE.
- Fuster, J. (1996). *Nosaltres, els valencians*. Barcelona: Edicions 62.
- Hobsbawm, E. i Ranger, T. (1983). *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kundera, M. (2000). *Les Testaments trahis*. París: Gallimard.
- Lluís, J.-Ll. (2011). *Conversa amb el meu gos sobre França i els francesos*. Barcelona: La Magrana.
- Renan, E. (1882). *Qu'est-ce qu'une nation ?*, Disponible a: http://classiques.uqac.ca/classiques/renan_ernest/qu_est_ce_une_nation/renan_quest_ce_une_nation.pdf.
- Smith, A. (1998). *Nationalism and Modernism A critical survey of recent theories of nations and nationalism*. Londres: Routledge.
- Vergés, J. (2013). *La nació necessària*. Barcelona: Angle Editorial.

NOTA BIOGRÀFICA

Marc Sanjaume-Calvet. Assessor i investigador a l'Institut d'Estudis de l'Autogovern (IEA) i professor col·laborador a la Universitat Oberta de Catalunya (UOC). Doctor per la Universitat Pompeu en Teoria Política va realitzar el postdoctorat a la Universitat de Quebec a Mont-real (UQAM). Ha fet estades de recerca a la Universitat de Laval i a la Universitat d'Edimburg. La seva recerca se centra en les teories de la democràcia, el nacionalisme i l'autodeterminació.

